

DARBĪBAS VĀRDU ĪSTENĪBAS IZTEIKSMES TAGADNES UN PAGĀTNES DSK. 1. UN 2. PERSONAS GALOTŅU *-am, -at* UN *-ahm, -aht* LIETOJUMS 17. GS. LATVIEŠU RAKSTU VALODĀ

Jolanta WIŚNIOCH
Latvijas Universitātes
Baltu valodniecības katedra

1. Ievads

Mūsdienu latviešu literārajā valodā verbu īstenības izteiksmes pagātnes daudzskaitļa 1. un 2. personā ir garās galotnes *-ām / -āt* pretstatā tagadnes īsajām galotnēm *-am / -at* (izņemot *ā*-celma verbus ar galotni *-īt, -ināt* nenoteiksmē) (LVG 519). Tomēr rakstu valodas vēsturē tā nav bijis vienmēr. Šai pētījumā uzmanība pievērsta minēto formu lietojumam 17. gadsimta avotos.

R. Grīse (1959: 509), spriežot par Rēhehūzena gramatiku (1644), rakstīja, ka „starpība starp tagadnes *o*-celmiem un tagadnes, kā arī pagātnes, *ā*-celmiem daudzskaitļa 1. un 2. personas izskaņās nav vērojama – līdzīgi kā citās 17. gs. gramatikās. Bet no tam nav jāsecina, ka šādas starpības nav bijis arī latviešu izrunā. Izskaņas *-am, -at* vācu autori būs uzskatījuši par nemainīgām personu galotnēm līdzīgi kā vācu *-en, -(e)t*.”

Grīses secinājums var būt attiecināms arī uz E. Glika Bībeles tulkojuma (1685) materiālu. Analizējot Glika Jaunās Derības četrus evaņģēliju tekstus, konstatēti varianti īstenības izteiksmes daudzskaitļa 2. pers. galotnes rakstībā – galotne parādās divos variantos *-at* un *-aht*. Taču neatkarīgi no verba celma tagadnē tie pamīšus lietoti gan tagadnē, gan pagātnē.

Uz šādu atšķirību galotnes rakstībā norādīja jau P. Šmits (1908: 27) minēdams, ka Glika tulkojumā blakus tagadnes 2. personas daudzskaitļa galotnei *-at* reti parādās arī *-aht*, īpaši Jaunajā Derībā. A. Ozols savā „Veclatviešu rakstu valodā” (1961: 281) rakstījis, ka Glika Bībelē verbu tagadnes daudzskaitļa 2. personas formas indikatīva galotnes *-at* bieži tiek jauktas ar galotni *-āt*.

Ņemot vērā E. Lāmes (1933: 104–110) pētījumu par loģisko rakstību jeb gramatiskās homonīmijas novēršanas principu Glika rakstībā, varētu domāt, ka dažādu galotņu lietojums varbūt ir vēl viens loģiskās rakstības piemērs. Par tādu var kalpot arī darbības vārdu pagātnes 3. pers. galotņu *-e* un *-a* distribūcija (Wiśnioch 2015: 119–141).

Iespējamie rakstības atšķirību iemesli meklēti, veicot Glika Bībeles rakstības iekšējo analīzi un salīdzinot faktus atsevišķās grāmatās. Veikta arī ārējā analīze, salīdzinot Glika rakstību ar citos 17. gs. tekstos izmantoto.

Šajā pētījumā tiek apskatītas indikatīva daudzskaitļa 1. un 2. personas galotnes *-am, -at*, resp. *-ahm, -aht* tagadnē un pagātnē. Salīdzinājumam analizēta arī fonētiski līdzīgu nenoteiksmes formu galotņu rakstība tais pašos avotos.

Šī pētījuma mērķis ir pārbaudīt, vai:

- 1) 17. gs. rakstu pieminekļos sastopami dažādi 1. un 2. personas galotņu rakstības varianti;
- 2) 17. gs. rakstībā tiek šķirtas tagadnes un pagātnes formu galotnes;
- 3) potenciālās atšķirības galotņu lietojumā var būt pamats 17. gs. tekstu dalījumam grupās;
- 4) ir atšķirības nenoteiksmes formu galotņu rakstībā;
- 5) Glikš seko citu autoru paraugam vai izstrādā jaunu rakstības sistēmu;
- 6) *-h-* var tikt uzskatīts par vokālisma garuma apzīmētāju?

Darbā analizētas darbības vārdu formas no G. Manceļa Spreidīku grāmatas pirmās daļas (LP1), Glika Jaunās Derības (JD) un pētījuma veikšanas laikā pieejamām Vecās Derības (VD) grāmatām (sk. avotu sarakstu), Kurzemes rokasgrāmatā „Vermehretes Lettiſches Handbuch“ ievietotajiem K. Firekera reliģiskajiem tekstiem (VLH, VLH Cat, VLH Sal, VLH Syr).

Veikts materiāla salīdzinājums ar H. Ādolfija gramatiku „Erſter Verſuch“ (EV), kā arī ar citiem 17. gs. gramatiskajiem darbiem – J. G. Rēhehūzena „Manuductio“ (MLL), t. s. Bihnera fragmentiem (A), G. Drešļa „Gantz kurtze Anleitung“ (GKA) un J. Langija gramatikas manuskriptu (L).

Visi avoti, izņemot gramatikas, ir pieejami portālā www.korpuss.lv/senie, kur materiāls atlasīts ar meklētāja palīdzību, meklējot formas *%am(ees)*, *%at(ees)* un *%ahm(ees)*, *%aht(ees)*.

Visās tabulās tagadnes galotnes ierakstītas pirmajā vietā parastajā šriftā, turpretī pagātnes galotnes ierakstītas pēc slīpsvītras, tās papildus izceļot ar trekninātiem burtiem.

2. Darbības vārdu formas 17. gs. gramatikās

2.1. Daudzskaitļa 1. un 2. personas galotnes

Rēhehūzena gramatikā (1644) tagadnes un pagātnes dsk. 1. un 2. pers. galotnes tiek veidotas pēc modeļa *-am*, *-at* – gan tagadnē, gan pagātnē, piem., tag. 1. *luhdsam*, 2. *luhdsat*, pag. 1. *luhdsam*, 2. *luhdsat*, (MLL 19–20), arī tag. 1. *tohpam*, 2. *tohpat*, pag. 1. *tappam*, 2. *tappat* (MLL 22). Abu laiku atgriezeniskajās formās arī lietotas vienādas galotnes: tagadnē 1. *-amehβ*, 2. *-atehβ* / *-atheβ* (MLL 24), pagātnē 1. *-amehβ*, 2. *-atehβ* (MLL 24–25).

T. s. Bihnera gramatikas (ap 1667–1677) apskatā tagadnes un pagātnes dsk. 1. un 2. pers. galotnes ir šādas: tag. 1. *-am*, 2. *-aht*, pag. 1. *-am*, 2. *-aht*, piem., 1. *Eijam*, *eetam*, 2. *Ejaht*, *eetaht*; *gahjam*, *gajaht* (A 269; arī 272). Rakstība ar *-h-* dsk. 2. pers. izskaņā tiek atkārtota arī kondicionāla galotnēs:

1. *-atam* / *-atubam*, 2. *-ataht* / *-atubaht* (A 272), tomēr neparādās atgriezeniskā formanta priekšā: 1. *-amees*, 2. *-atees* (A 270) abos laikos.

Līdzīgi kā Bihnera darbā, G. Dreseļa gramatikā (1685) divu un vairāku zilbju vārdiem ar *-aht*, *-eht*, *-iht*, *-oht*, *-uht* nenoteiksmes izskaņā abos laikos lietotas attiecīgi galotnes: 1. *-am*, 2. *-aht*, tagadnē piem., *mehs runnajam* (aliī *runnam*), *juhs runnaht* un pagātnē: *mehs runnayjam*, *juhs runnayjaht* (GKA 18). Tās tiek atkārtotas arī kondicionāli: 1. *šarrgahtam* / *šarrgahtubam*, 2. *šarrgahtaht* / *šarrgahtubaht* (GKA 23–24). Tāpat tiek veidotas verba *būt* formas: 1. *byjam*, 2. *byjaht* (GKA 21). Vārdiem ar līdzskani pirms infinitīva galotnes *-t* dsk. 1. un 2. pers. formas nav sniegtas, bet verba *tapt* paradigmā parādās vairāki galotņu varianti – tag.: 1. *tohpam*, 2. *tohpat* (GKA 26) / *tohpaht* (GKA 60); pag.: 1. *tappam*, 2. *tappat* (GKA 27) / *tappaht* (GKA 60). Formas ar *-h-* dsk. 2. pers. galotnes izskaņā abos laikos ir pārsvarā. Atgriezeniskā formanta priekšā abos laikos izmantotas galotnes bez *-h-*: 1. *-(aj)amees*, 2. *-(aj)atees* (GKA 64–65).

Vispilnīgākais darbības vārdu formu teorētiskais apraksts sniegts H. Ādolfija gramatikā (1685). Viņš raksta: „*Secunda perfona pluralis Praesentis Indicativi, Imperativi & Coniunctivi hat offe wol dreyerley Endungen. Alß/ajt/aht/eet. Alß: juhs darrajt/darraht/darreet. Aber doch nicht allezeit/ noch in allen Verbis.*“ (EV 59) Tomēr paradigmās rakstība ar *-h-* parādās tikai verba *sargāt* formās: tag. 1. *šargam*, 2. *šargaht*; pag. 1. *šargajam*, 2. *šargajjaht* (EV 66). Pārējiem Ādolfija 1. konjugācijas vārdiem konsekventi abos laikos lietotas galotnes: 1. *-am*, 2. *-at* (tagadnē reti arī *-eet*), piem., tag. 1. *darram*, 2. *darrat*; pag. 1. *darrijam*, 2. *darrijat* (EV 90). Līdzīgi arī Ādolfija 2. un 3. konjugācijas vārdiem (vienzilbīgie vārdi ar patskani resp. līdzskani *-t* priekšā), piem., 1. *dohdam*, 2. *dohdat* (EV 131); 1. *weddam*, 2. *weddat* (EV 206). Vienīgais izņēmums ir verba *ģērbt* tagadnes dsk. 2. forma *ģehrbaht* blakus pag. formai *ģehrbat* / *-et* (EV 147).

Atgriezeniskā formanta priekšā visiem vārdiem 1. un 2. pers. galotnes abos laikos rakstītas bez *-h-*: 1. *-(aj)amees*, 2. *-(aj)atees* (EV 77), piem., *šargamees*, *šargatees* (EV 77), *redjamees*, *redjatees* (EV 87), *darramees*, *darratees* (EV 92), *baŗojamees*, *baŗojatees* (EV 95).

Attiecībā uz savas 3. konjugācijas vārdu pagātnes galotnēm Ādolfijs norāda, ka „*Herr Fürreccerus das Imperfectum Indicativi, welches sich in den anderen beyden Coniugationibus, wie auch in den meisten Verbis diefer dritten Coniugation, in Plurali auff ein am/at/e/ endet; in vielen Verbis diefer Coniugation auff ein em/et/e/ formire. Kan aber die Ursache / wie fleißig ich darnach gefuchet / nicht finden / noch von andern / wie fleißig ich darnach geforfchet / davon belehret werden: Habe demnach nach beyden Endungen in denenselben Verbis die Imperfecta Pluralia gesetzt / und lasse denen / die dessen Grund wissen / ihre freye Wahl.*“ (EV 135) Gramatikā vairākiem vārdiem dsk. 1. un 2. pers. atrodami abi galotņu varianti,

piem., 1. *breedam* / *breedem*, 2. *breedat* / *breedet* (EV 141). Visos gadījumos galotnes rakstītas bez *-h-*.

Langija vārdnīcas manuskripta (1685) gramatiskajā pielikumā sniegtajos piemēros abos laikos redzamas galotnes: 1. *-am* (*i*-celmiem arī *-im*), 2. *-at*, piem., tagadnē 1. *ee^tam*, 2. *ei^at*, pagātnē 1. *gah^jam*, 2. *gah^jat* (L 198a). Gramatika nesniedz skaidru atbildi par atgriezenisko verbu galotnēm. Tekstā atrodama vienīgi tagadnes dsk. 1. pers. forma: *turrimees* (L 208a), kas raksturīga *i*-celma vebiem un rakstīta bez *-h-*.

2.2. Nenoteiksmes formas

Rēhehūzena gramatikā visās sekundāro verbu nenoteiksmes formās galotnes *-t* priekšā ir apzīmēts patskaņa garums, piem., *runnaht* (MLL 13), *redfäht* (MLL 13), *maldihht* (MLL 32), *Sztaigkaht* (MLL 34). Arī vienīgā sekundārā atgriezeniskā verba nenoteiksmē patskanim seko *-h-*: *turräh^ttehß* (MLL 24).

Arī Bihnera piezīmēs sekundāro verbu nenoteiksmē parasti lietots *-h-* galotnes *-t* priekšā, piem., *šargaht* (A 272), *glabbaht*, *lammaht*, *raudahht* (A 273), bet vienīgā atgriezeniskā verba nenoteiksme rakstīta bez *-h-*: *šarga^tEES* (A 270).

Tāda pati sistēma redzama Dreseļa gramatikā. Visu sekundāro verbu nenoteiksmes formās atrodams patskaņa garuma apzīmējums, piem., *šinnaht*, *Šarrgaht*, *runnaht* (GKA 16), *dau^fiht* (GKA 40), *ghuh^fiet* (GKA 42). Vienīgā atgriezeniskā verba infinitīvs rakstīts bez garuma apzīmējuma: *Prezatees* (GKA 66).

Arī Ādolfija gramatikā visiem viņa 1. konjugācijas jeb vairākzilbīgajiem vebiem nenoteiksmes formās regulāri lietota galotne ar *-h-*, piem., *šargaht* (EV 57), *red^feht* (EV 57), *ba^rroht* (EV 57), *darrⁱht* (EV 91); *dabbuht* (EV 98). Savukārt atbilstošie atgriezeniskie verbi konsekventi rakstīti bez *-h-*, piem., *Šargatees*, *Maitatees* (EV 75), *Apzerretees*, *Brihnotees* (EV 76), *Darritees* (EV 93).

Vairāk variāciju redzams Langija vārdnīcas gramatiskajā pielikumā. Tajā sekundāro tiešo verbu infinitīvi arī lielākoties rakstīti, atzīmējot patskaņa garumu formanta *-t* priekšā, piem., *Maxaht* (L 184a), *Runnaht* (L 188), *Stai^gaht* (L 210), *darrⁱht* (L 185), *Kar^roht* (L 197a), *D^firdäht* (L 204), bet arī *maxat* (L 208a) – bez *-h-*. Atgriezenisko verbu nenoteiksmes formas rakstītas gan ar, gan bez *-h-*, piem., *Turräh^ttees* (L 208), *šoh^dihtees* (L 208a), bet *Laizitees* (L 185), *Cri^fiitees* (L 208a).

2.3. Kopsavilkums

Tādējādi 17. gs. gramatiskajos darbos ir redzama skaidra aplūkojamo verba formu sistēma:

- tiešo darbības vārdu dsk. 1. pers. galotne visos gadījumos rakstīta *-am*;
- atgriezenisko darbības vārdu dsk. 1. un 2. pers. galotnes ir attiecīgi *-amees* un *-atees*;

- tiešo darbības vārdu dsk. 2. pers. formu galotnēs iespējami 2 rakstības varianti – ar un bez *-h-*;
- Bihnera un Dreseļa gramatikās dsk. 2. pers. lietota galotne *-ah-*;
- Rēhehūzena un Langija gramatikās lietota vienīgi galotne *-at-*;
- Ādolfija gramatikā galotne *-ah-* reģistrēta 1 vārdam, visiem pārējiem lietota galotne *-at-*;
- katrā no darbiem izvēlētais rakstības variants unificēts par kopīgo dsk. 2. pers. galotni gan tagadnē, gan pagātnē;
- nenoteiksmes formanta *-t* priekšā visās gramatikās tiešo verbu formas rakstītas ar garuma apzīmējumu *-h-* (vai *-ie-*), bet atgriezenisko verbu formas – bez tā. Svārstības parādās tikai Langija gramatikā.

3. Daudzskaitļa 1. personas galotnes 17. gs. reliģiskajos rakstos

3.1. G. Mancela „Lang=gewünschte Lettische Postill“ 1. daļa (1654)

Mancelis savas Sprediķu grāmatas pirmajā daļā dsk. 1. pers. formās lieto gandrīz vienīgi galotni *-am*. Tā ir reģistrēta 713 gadījumos tagadnē, piem., *fchkeetam* (2), *dfārřam* (1), *jämmam* (4), un 17 reizes pagātnē, piem., *bijam* (7), *dabbujam* (1), *šehdejam* (1). Vienīgais izņēmums ir tagadnes forma *zeenahm* teikumā: *To Draudfibu to Šwāhto z e e n a h m und mieļojam mehß* / (LP1 204, 15). Galotne *-am* lietota arī reģistrētajās atgriezeniskajās formās, attiecīgi 31 gadījumā tagadnē, piem., *dohdameeß* (1), *šchaubameeß* (2), un 1 reizi pagātnē: *ee=preezajameeß* (LP1 309, 8).

3.2. K. Fīrekera reliģiskie raksti (1685)

Vienīgi formas bez *-h-* reģistrētas arī aplūkotajos Fīrekera reliģiskajos darbos. Galotne *-am* 164 reizes lietota tagadnē, piem., *eśsam* (7 – VLH), *prohtam* (1 – VLH Sal), *dfirřcham* (1 – VLH Syr), bet 10 gadījumos pagātnē, piem., *bijam* (3 – VLH), *eenihdejam* (1 – VLH), *redfejam* (1 – VLH). Bez *-h-* rakstītas arī 10 reģistrētās atgriezenisko verbu tagadnes formas, piem., *apfkaitamees* (1 – VLH), *paļaujamees* (1 – VLH), *brihnojamees* (1 – VLH Syr).

3.3. E. Glika Bībeles tulkojums (1685–1694)

Arī Glika Jaunajā Derībā (1685) tagadnes un pagātnes dsk. 1. pers. formās lietota galotne *-am*. Tā reģistrēta 694 atlasītajām dsk. 1. pers. formām kā tagadnē (628 reizes), tā pagātnē (66 reizes), piem., *warram* (20) / *warrejam* (5).

Galotne *-am* lietota arī Vecajā Derībā (1689), kur tā reģistrēta 611 reizes – 525 gadījumos tagadnē, piem., *dfeřřam* (3), *isnihķftam* (1), kā arī 86 gadījumos – pagātnē, piem., *palikkam* (2), *redfejam* (3).

-*am(ees)* ir vienīgā iespējamā atgriezenisko verbu dsk. 1. pers. galotne. Bībelē tā kopumā reģistrēta 79 gadījumos: 63 reizes tagadnē, piem., *bihfamees* (1 – JT), *dfennamees* (1 – JT), *kaujamees* (2 – VD), un 16 – pagātnē, piem., *no-zehlamees* (5 – JT), *atgreesamees* (1 – VD), *turrejamees* (2 – VD), tostarp 1 reizi evaņģēlijos: *Kungs/ mehs atgahdajamees/ ka schis Wiltneeks wehl dfihws buhdams sazzija: pehz trim Deenahm gribbu es augšcham zeltees* (JT Mt 27:63).

3.4. Kopsavilkums

Kopumā apskatītais materiāls parāda, ka variants ar -*am(-)*:

- ir vienīgais iespējama tiešo darbības vārdu tagadnes un pagātnes dsk. 1. pers. galotnēs;
- ir arī vienīgais lietotais atgriezenisko verbu dsk. 1. pers. formās.

Nevienā no avotiem nav lietota potenciāli iespējama atgriezenisko verbu tagadnes un pagātnes dsk. 1. pers. forma ar -*h-* galotnē (^o-*ahmees*).

1. tabula

Daudzskaitļa 1. personas galotnes 17. gs. reliģiskajos rakstos

	JD					VD	VLH	LP1	kopā
	Mt	Mk	Lk	Jņ	citas JD grāmatas				
-am	26/1	16/2	17/2	49/1	520/61	525/86	164/9	703/17	2020/ 179
-ahm	–	–	–	–	–	–	–	1/–	1/–
-amees	–/1	–	–	–	35/8	28/7	10	31/1	104/ 17
kopā	26/2	16/2	17/2	49/1	555/ 69	553/ 93	174/ 9	735/ 18	2125 / 196

4. Daudzskaitļa 2. personas galotnes 17. gs. reliģiskajos darbos

4.1. G. Mancela „Lang=gewünfchte Lettifche Pofill“ 1. daļa (1654)

Mancela Sprediķu grāmatas pirmajā daļā verbu dsk. 2. pers. galotnē lietotas tikai formas ar -*h-* galotnē – 112 reizes. No tām – 106 gadījumos tagadnē, piem., *finnaht* (16), *dfirrdahht* (11), *palleekaht* (1), un 6 – pagātnē, piem., *bijaht* (1), *ghribbejaht* (1), *kļuahht* (1).

Tekstā reģistrētas 5 atgriezenisko verbu tagadnes dsk. 2. pers. formas, kas visos gadījumos rakstītas bez -*h-* galotnē, piem., *schkeeteateß* (1), *leedateß* (1).

4.2. K. Firekera reliģiskie raksti (1685)

Firekera perikopēs un citos reliģiska satura darbos (VLH, VLH Cat, VLH Sal, VLH Syr) lietotās dsk. 2. pers. tagadnes un pagātnes formas iespējams

salīdzināt ar Fīrekeru materiālos balstītās Ādolfija gramatikas (EV) datiem. Neskatoties uz faktu, ka tekstu pamatā ir viena autora darbi un tie izdoti tajā pašā gadā, galotņu rakstībā konstatētas fundamentālas atšķirības.

Fīrekeru perikopju tulkojumos (VLH) lietota vienīgi galotne *-aht*. Tā parādās 100 tagadnes formās, piem., *finnaht* (14), *gaidahht* (1), *dabbujaht* (2), *apšmeijaht* (1), kā arī visās 9 tekstā reģistrētajās pagātnes formās, piem., *bijaht* (4), *tappaht* (1).

Pārējās analizētajās Kurzemes rokasgrāmatas daļās – Zālamana pamācībās (VLH Sal), Zīraka gudrības grāmatā (VLH Syr), kā arī Mazajā Katehismā (VLH Cat) – izmantotā rakstība nesniedz viennozīmīgu atbildi par galotņu lietojumu. Sal reģistrēta tikai viena tagadnes forma ar galotni *-at*: *ka juhs mahzajtees/ in Gudri to hpat* (VLH Sal 5B, 19). Cat tekstā 2 reizes parādās tag. dsk. 2. pers. forma ar galotni *-aht*: *atfihhtaht* (1), *dohmajaht* (1).

Līdzīgi kā iepriekš, pirms atgriezeniskā formanta tagadnes dsk. 2. pers. formās lietota galotne bez *-h-*. Kopumā reģistrētas 3 šādas formas: *gribbatees*, *kaunajatees*, *leedfatees*.

Turpretim 1685. g. gramatikā gandrīz visās tagadnes dsk. 2. pers. formās lietota galotne bez *-h-*, reti tā parādās paralēli ar galotni *-eet*, piem., *dabuhjeet* (EV 97), *krahjeet* (EV 101). Dsk. 2. pers. galotne *-at* tiek atkārtota arī pagātnē – tā lietota attiecīgi 224 un 231 gadījumos, piem., *darrat* (EV 90) un *darrijat* (EV 90). Tā vienmēr parādās palīgverbiem *būt* un *tapt* abos laikos. Avotā konstatēti tikai 4 piemēri ar *-h-* formas izskaņā. Gan tagadnē, gan pagātnē tas konstatēts tikai verbam *sargāt* indikatīvā: *juhs sargahht*, *sargajaht* (EV 66). Konjunktīvā forma lietota bez *-h-*: *juhs sargaht*. Verbiem *diet* un *ģērbt* tagadnē ir galotne *-aht*, bet pagātnē *-at* (EV 114 un 147).

Visos Fīrekeru avotos atgriezenisko verbu formās lietota vienīgi galotne *-atees* gan tagadnē, gan pagātnē. Ādolfijs sniedz refleksīvo verbu piemērus tikai 1. un 2. konjugācijas verbiem. 1. konjugācijā (daudzzilbīgie verbi ar *-aht*, *-eht*, *-iht*, *-uht* izskaņā), piem., *šargatees* (EV 77), *redfatees* (EV 87), *darratees* (EV 92), *baņņojatees* (EV 95) un *dabujatees* (EV 99). 2. konjugācijā (vienzilbīgie verbi ar *-aht*, *-eht*, *-iht*), piem., *kaujatees* (EV 107), *šmeijatees* (EV 112), *šeenatees* (EV 117).

2. tabula

Daudzskaitļa 2. personas galotnes K. Fīrekeru darbos

	VLH	VLH Cat	VLH Sal	VLH Syr	EV	kopā
-at	–	–	1/–	–	224/231	226/231
-aht	100/9	2/–	–	–	4	106/9
-atees	4/–	1/–	1/–	1/–	9/4	16/4
kopā	104/9	3	2	2	237/235	348/244

Kopumā Fīrekerā tekstos redzamas atšķirības dsk. 2. pers. galotnes rakstībā:

- gramatikā abos laikos regulāri lietota galotne *-at*;
- reliģiskajos darbos gandrīz vienīgi galotne *-aht*;
- visos tekstos refleksīvo verbu galotne ir *-atees*.

Šādas atšķirības varētu būt radušās Ādolfija redakcionālā darba rezultātā. Kā raksta R. Grabis (1955: 229) – gramatika ir „uz Fīrekerā gramatiskiem atzinumiem par latviešu valodu balstīts Ādolfija darbs“. Ādolfija aktīva iejaukšanās tekstā ir fiksēta ar jau minētajām pagātnes daudzskaitļa 1. un 2. personas galotnēm *-em, -et* (skat. 2.1.). To, ka arī citu verbu galotņu rakstībā ir redzama Ādolfija „roka“, ļauj secināt salīdzinājums ar tajā pašā gadā izdoto Dreselja gramatiku „Gantz kurtze Anleitung zur Lettiſchen Sprache“. Arī šī darba priekšvārdā atrodama autora norāde, ka viņš balstījies uz Fīrekerā materiāla. Tomēr Dreselim tiešo verbu dsk. 2. pers. galotnes ir citādas – viņa darbā galotne *-aht* ir pārsvarā kā tagadnē, piem., *äśsaht* (GKA 57), *runnaht* (GKA 18), *jahjaht* (GKA 33), *blauhjaht* (GKA 34), tā arī pagātnē, piem., *byjaht* 5 (piem., GKA 21), *runnajaht* (GKA 18), *śehjaht* (GKA 36).

4.3. E. Glika Bībeles tulkojums (1685–1694)

No ievadā minētajām Bībeles tulkojuma grāmatām kopumā ekscerpētas 1633 tiešo verbu dsk. 2. pers. formas ar galotni *-at*. No tām lielāko daļu – 1539 – veido dsk. 2. pers. tagadnes formas, bet 94 – pagātnes formas. Vienlaikus apskatītajos tekstos reģistrētas arī 267 dsk. 2. pers. formas ar galotni *-aht*. No tām 260 ir tagadnes, bet 7 – pagātnes formas.

Reģistrētas arī 88 atgriezenisko verbu dsk. 2. pers. formas, kas visos gadījumos lietotas ar galotni *-atees*. 82 no tām ir tagadnes, bet 6 – pagātnes formas. Nevienu no aplūkotajām Bībeles grāmatām nav konstatētas atgriezenisko verbu daudzskaitļa 2. pers. formas ar *-aht*– pirms atgriezeniskā formanta.

Jaunajā Derībā reģistrētas 770 dsk. 2. pers. galotnes ar rakstījumu *-at* un 256 ar *-aht*. Vecajā Derībā reģistrētas 967 formas ar *-at*. Izteiktākas atšķirības abu galotņu lietojumā redzamas JD četrus evaņģēliju tulkojumā.

Mateja un Marka evaņģēlijos tiešajiem verbiem abos laikos lietota vienīgi galotne ar *-h*- izskaņā.

Mt tā parādās attiecīgi 138 tagadnes formās, piem., *eśsaht* (42), *dfirdaht* (2), *warraht* (4), *atrohdaht* (1). Tā reģistrēta arī 5 pagātnes formas, piem., *gribbejaht* (4), *redfejaht* (1): *Jeb ko eśsaht juhs išgahjuſchi ſkattitees?* (*g r i b b e j a h t juhs kahdu Zilweku mihkſtās Drehbēs (redfeht?)*) (JT Mt 11:8).

Mk tulkojumā reģistrētas vienīgi tagadnes formas, visos 62 gadījumos tās lietotas ar galotni *-aht*, piem., *peederraht* (1), *mehrojaht* (1), *peedohdaht* (1).

Lūkas un Jaņa evaņģēlijos ir atšķirīgs verbu galotņu lietojums.

Daudzskaitļa 2. personas galotnes Bībelē

	JD					VD	kopā
	Mt	Mk	Lk	Jņ	citas JD grāmatas		
-at	–	–	53	133	524/20	829/74	1539/ 94
-aht	138/5	62	53/1	3/1	–	4/–	260/ 7
-atees	3	–	1	4	20	54/6	82/ 6
kopā	141/5	62	107/1	140/1	544/20	887/80	1881/ 107

Lk abu galotnes variantu skaits tagadnē ir vienāds – 53 formas ar *-at* un 53 ar *-aht*, piem., *ešsat* (26) un *ešsaht* (10), *šchķeetaht* (1), *dohmajaht* (2); *meklejat* (1), *kahrdinajat* (1). Tekstā reģistrēta viena pagātnes forma – tā rakstīta ar *-h-* galotnē: *finnajaht*.

Jņ 133 ekscerpētajās tagadnes formās regulāri lietota galotne *-at*, piem., *ešsat* (32), *mihlojat* (2), *peeminnat* (1), *darrat* (5). Nav reģistrētas pagātnes formas ar šo galotni. Tekstā konstatēti arī 4 gadījumi ar galotni *-aht* – 3 tagadnē: *meklejaht*, *paſihſtaht* (Jņ 1), *ešsaht* (Jņ 5), kā arī 1 pagātnē: *gribbejaht* (Jņ 5).

Citas Jaunās Derības grāmatās reģistrētas 542 darbības vārdu dsk. 2. pers. formas ar galotni *-at*: 524 lietotas tagadnē, piem., *prohtat* (1), *raugat* (1), *redſat* (8), bet 20 – pagātnē, piem., *bijat* (15), *tappat* (2).

Līdzīgi arī aplūkotajās Vecās Derības grāmatās. Te galotne *-at* lietota 903 gadījumos: 829 – tagadnes formās, piem., *finnat* (13), *ſpahrdat* (1), *aiskaŗat* (1), bet 74 – pagātnē, piem., *klausijat* (3), *lakſtijat* (1), *nahzat* (5). Galotne *-aht* parādās tikai 4 tagadnes formās: *finnaht* (VD 1Ķēn 22:3), *apſmeijaht* (VD Soġ 19:24), *eenihdaht* (VD 1Moz 26:27), *isdeldaht* (VD Ech 9:6), piem., *ka juhs tahs a p ſ m e i j a h t / un tahm darrat / kas jums patihk/* (VD Soġ 19:24).

Visā Bībelē reģistrētas 88 atgriezenisko verbu dsk. 2. pers. formas – visās galotne rakstīta bez *-h-*. 82 no tām lietotas tagadnē, piem., *fudatees* (1), *pahrwehrſchatees* (1), *ſchaubatees* (1), *ſmejatees* (1), bet 6 – pagātnē, piem., *atgreefatees* (1), *bihhajatees* (1), *leedjatees* (1). Visas šīs formas ekscerpētas no Vecās Derības.

Bībelē atrasto formu analīze parāda šādas iezīmes:

- Bībelē kopumā lielākoties lietotas dsk. 2. pers. galotnes bez *-h-*:
 - bez *-h* rakstīta lielākā daļa tagadnes un gandrīz visas pagātnes formas;
 - atgriezeniskajiem darbības vārdiem abos laikos lietota galotne *-atees*.
- Dažāda rakstība lietota evaņģēliju tekstos tiešo verbu formās:
 - Mt, Mk lietota vienīgi galotne *-aht*;

- Lk galotņu *-at* un *-aht* skaits ir gandrīz identisks – 53/54;
- Jņ gandrīz vienmēr lietota galotne *-at*.
- Jņ lietotā sistēma ievērota arī pārējās JD, kā arī VD grāmatās.
- Attiecīgajā grāmatā valdošais variants lietots gan tagadnes, gan pagātnes formās.

4.4. Kopsavilkums

17. gs. rakstu pieminekļos atrasto verbu dsk. 2. pers. galotņu analīze parāda, ka autoriem bijusi tendence vienā avotā izvēlēties vienu konkrētu galotnes rakstības variantu, kas lietots gan tagadnē, gan pagātnē:

- 1) Manceļa sprediķu grāmatā lietota galotne *-aht*;
- 2) Firekera darbos:
 - a) gramatikā lietota galotne *-aht*;
 - b) reliģiskajos tekstos Kurzemes rokasgrāmatā – galotne *-at*;
- 3) Gлика Bībeles tulkojumā lietoti abi galotņu varianti.

Visos avotos refleksīvo verbu galotne tagadnē un pagātnē ir *-atees*.

5. Nenoteiksmes galotnes

5.1. G. Manceļa „Lang=gewünfchte Lettifche Pofthill“ 1. daļa (1654)

Manceļa Sprediķu grāmatas 1. daļā tiešajiem darbības vārdiem ar garu patskani vai divskani /uo/ nenoteiksmes formanta *-t* priekšā šai formā pārsvārā lietota rakstība ar *-h-*, kopumā 1267 piemēri. Tikai 6 gadījumos *-h-* netiek lietots, sal. *-aht* (436) un *-at* (5); *-eht* (559) un *-et* (1); *-oht* (272), piem., *finnaht* (50), *staighaht* (11), bet *apdohmat* (2), *pašsarghat* (1). Analīzē nav ņemti vērā 815 gadījumi ar izskaņu *-ūt*, kurā vienmēr patskanis /ī/ rakstīts ar *-ie-*.

Atgriezenisko darbības vārdu nenoteiksmē pirms atgriezeniskā formanta lietota galvenokārt rakstība bez *-h-*: *-eteēβ* (47); *-ateēβ* (47); *-oteēβ* (24), piem., *aprunnateēβ* (1), *attghadateēβ* (1), *bähdateēβ* (4).

Tomēr 17 gadījumos parādās arī rakstība ar *-h-*, piem. *-ehtees* (1) / *-ehteeβ* (14), *-ahteeβ* (2), piem., *wafahteeβ* (1), *wahrdfenahteeβ* (1).

5.2. K. Firekera reliģiskie raksti (1685)

Firekera reliģiskajos darbos tiešo darbības vārdu nenoteiksmē *-h-* lietots visos 553 gadījumos, tostarp: *-aht* (126), *-eht* (218), *-iht* (300), *-oht* (122), piem., *runnaht* (27), *dfirdeht* (11), *darriht* (80), *kalpoht* (8).

Turpretim visas refleksīvo verbu nenoteiksmes formas rakstītas bez *-h-* pirms atgriezeniskā formanta: *-etees* (19); *-itees* (53); *-otees* (9); *-atees* (7), piem., *behdatees* (1), *istruhzinatees* (1), *nošargatees* (1).

5.3. E. Glikas Bībeles tulkojums (1685–1694)

Bībelē nenoteiksmes galotnēs regulāri izmantota rakstība ar *-h-* gan tiešo, gan atgriezenisko darbības vārdu formās.

Kopumā aplūkotajās Bībeles grāmatās rakstība ar *-h-* izmantota 4593 galotnēs, tostarp *-eht* (1268), piem., *dfirdelht*, *eenihdeht*; *-iht* (1978), piem., *atraisiht*, *darriht*; *-oht* (517), piem., *kalpoht*; kā arī *-aht* (1009), piem., *jautahht*, *kahrdinaht*. Tikai 6 gadījumos šajā pozīcijā *-h-* neparādās, 5 reizes – ar galotni *-at*: *finnat* (5), un tikai 1 reizi – ar *-et*: *špihdet*.

Atgriezeniskajiem vārdiem nenoteiksmē visos 369 gadījumos reģistrēta rakstība bez *-h-* pirms atgriezeniskā formanta, piem., *-etees* (84), piem., *turretees* (9); *-itees* (132); *-otees* (47), kā arī *-atees* (106), piem., *preezatees* (20), *šalihdfinatees* (2).

4. tabula

Neenoteiksmes galotnes 17. gs. rakstos

	Bībele		VLH	LP1	kopā
	JD	VD			
-Vht	711	3882	748	1267	6608
-Vt	4	1	–	6	11
-Vhteēs	–	–	–	17	17
-Vteēs	82	286	54	118	540
kopā	797	4169	802	1408	7167

5.4. Kopsavilkums

Apkopojot *-h-* rakstību darbības vārdu nenoteiksmēs, redzams, ka:

- 1) visiem autoriem tiešo verbu nenoteiksmes izskaņas rakstītas ar *-h-*;
- 2) atgriezenisko verbu nenoteiksme lielākoties rakstīta bez *-h-*, tikai Mancelis reizēm lieto arī formas ar *-h-*.

6. Rezultātu analīze

Analizētais 17. gs. avotu materiāls ļauj atbildēt uz vairākiem no pētījuma ievadā izvirzītajiem jautājumiem.

- 1) Darbības vārdu īstenības izteiksmes dsk. 1. un 2. pers. galotņu rakstībā ir konstatēti varianti – ar un bez *-h-* aizpatskaņa.
- 2) Nevienā no tekstiem atšķirība starp tagadnes un pagātnes galotnēm grafiski nav apzīmēta, to var noteikt vienīgi no darbības vārda konteksta.

- 3) Pamatojoties uz galotņu rakstības atšķirībām, tekstus var dalīt 2 grupās:
- ar *-h-* dsk. 2. pers. galotnē *-aht* –
 - 1654. g. Manceļa Sprediķu grāmata (LP1),
 - 1667.–1677. g. Bihnera fragmenti (A),
 - 1685. g. Dreseļa gramatika (GKA),
 - 1685. g. Firekera teksti Kurzemes rokasgrāmatā (VHL),
 - 1685. g. Jaunā Testamenta daļas – Mateja un Marka evaņģēliji (Mt un Mk);
 - bez *-h-* dsk. 2. pers. galotnē *-at* –
 - 1644. g. Rēhehūzena gramatika (MLL),
 - 1685. g. Langija gramatika (L),
 - 1685. g. Ādolfija gramatika (EV),
 - 1685. g. Jaunais Testaments (JD) (izņemot Mt un Mk),
 - 1689. g. Vecā Derība (VD).
- 4) Starp tekstiem nav atšķirības tiešo verbu nenoteiksmes formu rakstībā – galotnes vienmēr rakstītas ar *-h-*. Atgriezenisko verbu formās pārsvarā lietota galotne bez *-h-*, tomēr Manceļa darbā parādās arī izskaņas ar *-h-*.
- 5) Novērota tendence katram autoram izvēlēties vienu konkrētu dsk. 2. pers. galotnes rakstību – ar vai bez *-h-*. Vienīgi Glika Bībeles teksts nav uzskatāms par veselumu. Mt un Mk sekots Manceļa un Kurzemes rokasgrāmatā lietotajam paraugam, bet Jņ un citās JD, kā arī VD grāmatās – Ādolfija gramatikai. Lk tekstā redzams paralēls abu sistēmu lietojums.
- 6) Veiktais pētījums nedod skaidru atbildi par grafēmas *-h-* funkcijām. Kā potenciāls patskaņa garuma apzīmētājs *-h-* apskatītajos tekstos lietots:
- vārda saknē, piem., *atgahdinahs* (1);
 - gala zilbē, piemēram, nenoteiksmē, nākotnes formās, piem., *atlaidihs* (1), *atbildehs* (4), kā arī citur, piem., siev. dz. lietvārdu, numerāļu un vietniekvārdu dsk. datīva un instrumentāļa formās, piem., *BEt no tahm garrigahm Dahwanahm/ Brahli/ ne gribbu es jums šleht.* (JT 1Kor 12:1);
 - atgriezenisko *ā-*celmu darbības vārdu 3. pers. formām raksturīgā galotne *-ahs* tiek lietota arī citu celmu, tostarp *o-*celmu, formās gan tagadnē, gan pagātnē, piem., *speečahs* un *speedahs* (VD), *apprezahs* un *apprezejahs* (JD).
- Turpretim garums parasti nav apzīmēts:
- pirmspēdējā zilbē, tostarp piedēkļos, piem., *atmaksajeet* (1), *atmaksajah* (1), *guhstija* (1), kā arī refleksīvo verbu personu un nenoteiksmes galotnēs;
 - 3. konjugācijas *ā-*celma verbu ar galotni *-īt, -ināt* tagadnes dsk. 1. un 2. pers. formās, kuras mūsdienās raksta: 1. *-ām*, 2. *-āt*, piem., *las-ām*, *las-āt*, un šo darbības vārdu attiecīgās pagātnes formās (LVG 519). Viens no garuma neapzīmēšanas iemesliem var būt analogijas procesi

latviešu valodas izloksnēs, kur *ā*-celma formas tagadnes dsk. 1. un 2. pers. sakritušas ar attiecīgām *o*-celma formām, un tās izmantotas bez garuma izskaņā. Fonētisko galotnes garuma zudumu Endzelīns (1951: 832–833) konstatējis, piem., Dunalkā un Dobelē. Par otru iemeslu var tikt uzskatīta sekošana citu autoru ieviestajai rakstu tradīcijai;

- ar *-h*- nav atzīmēta sagaidāmā opozīcija starp verbu tagadnes (parasti ar īsu patskani) un pagātnes (ar garu patskani) galotnēm.

Konstatētās atšķirības formu rakstībā JD daļās vedina uz domām par Glika rakstības sistēmas attīstību. Ja Bībeles tulkošanas procesa secība sakrita ar Bībeles grāmatu izdošanas secību, varētu domāt, ka konstatētās galotņu rakstības izmaiņas liecina par pārejas procesu. Iesākdams ar iepriekšējo autoru tradīciju, Glikš pakāpeniski pāriet uz jaunu, Ādolfija gramatikā balstītu, rakstības sistēmu.

No vienas puses, šis atzinums varētu būt kārtējais apstiprinājums hipotēzei par Kurzemes mācītāju konferences ietekmi uz Bībeles tulkošanas gaitu (sk. Straubergs 1943: 199; Karulis 1989: 17–18).

No otras puses, tas liecina par sava veida pārmantojamību. Glikš savā darbā ir balstījies vai pat izmantojis citu autoru tulkojumus. Manceļa darbos izmantotais princips – dsk. 2. pers. lietot galotni *-aht* – atkārtots Fīrekera Bībeles fragmentu tulkojumā, kā arī Glika JT Mt un Mk evaņģēlijos.

Šī pārmantojamība skaidri redzama arī tendencē Mt un Mk evaņģēlijos pagātnes 3. pers. formās lietot pārsvarā galotni *-e* (Wiśnioch 2015: 119–141), līdzīgi kā Manceļa darbos.

Tas sakrīt arī ar E. Lāmes secinājumiem par loģiskās rakstības principiem – tie plaši izmantoti Manceļa darbos un pēc tam atkārtoti Glika Mt un Mk, bet ne citās Bībeles grāmatās.

Attiecībā uz *-h*- lietojumu 17. gs. rakstītajos tekstos jāsecina, ka tas nevar būt viennozīmīgi uzskatāms par garuma apzīmētāju. Analīzes rezultāti drīzāk norāda uz tendenci viena tekstā ietvaros lietot vienu rakstības sistēmu.

Šai tendencei varētu būt 2 iemesli:

- 1) maksimāli vienkāršot un sistematizēt rakstību. Tā rezultātā tekstos latviešu valodas morfoloģija tiek pakļauta mehāniskiem rakstības principiem;
- 2) precīzi sekot vienai izvēlētai rakstības tradīcijai, vai – kā Glika gadījumā – vienlaikus pat 2 rakstu tradīcijām viena darba ietvaros.

7. Secinājumi

Apkopojot pētījuma rezultātus un to analīzi, var iezīmēt 17 gs. tekstiem raksturīgas kopīgas parādības:

- izvēlētais darbības vārdu īstenības izteiksmes dsk. 1. un 2. pers. galotnes variants lietots gan tagadnē, gan pagātnē;

- dsk. 1 pers. galotne abos laikos rakstīta bez *-h-*;
- atgriezenisko verbu dsk. 1 un 2. pers. galotne rakstīta bez *-h-*;
- nenoteiksmes formas tiešajiem vārdiem rakstītas ar *-h-*, bet atgriezeniskajiem – bez tā;

Bībeles tulkojumā novērotā pāreja no Manceļa lietotā *-h-* dsk. 2. pers. galotnēs pie Ādolfija gramatikā noteiktās rakstības bez *-h-* nav uzskatāma par pāreju uz „pareizāku“ un latviešu runātai valodai tuvāku rakstības variantu, bet par pāreju uz Ādolfija autoritātē balstītu rakstības sistēmu. Šajā gadījumā galotņu *-aht* un *-at* lietojums uzskatāms par vēl vienu loģiskās rakstības paņēmieni, kas lietots ar vēlmi sakārtot un sistematizēt latviešu rakstu valodu.

Avoti

- A = Gramatiskie ieraksti mācītāja Bihnera albumā. Citēts no: Fennell, Trevor G. *Seventeenth-Century Latvian Grammatical Fragments*. Melbourne: Latvian Tertiary Committee, 1982.
- EV = *Erfter Versuch Einer kurz=verfaffeten Anleitung Zur Lettifchen Sprache.. von Henrico Adolphi.. Mitau.. George Radetzky/ 1685.*
- GKA = *Gantz kurze Anleitung zur Lettifchen Sprache.. Georgio Drefzell.. Riga In Verlegung Georg Matth. Nöllers Im Jahr Chrifti 1685.*
- JT = *Tas Jauns Teftaments Muhšu Kunga Jefus Kristus.. Riga.. Johann Georg Wilcken.. MDC LXXXV.*
- L = *Lettifch=Deutfches Lexicon.. Sampt einer kurtzen Grammatica.. von Johanne Langio..* Citēts no: Fennell, Trevor G. *The Grammatical Appendix to Johannes Langius' Latvian-German Lexicon*. Melbourne: Latvian Tertiary Committee, 1987.
- LP1 = *Lettifche Lang=gewünfchte Pofill.. Durch Georgium Mancelium Semgallum.. Erfter Theil.. Riga.. Gerhard Schröder/ 1654.*
- MLL = *Manuductio Ad Linguam Lettonicam facilis & certa, monftrata à Joanne Georgo Rehehusen.. Excufa à Gerhardo Schrödero Typothetâ Rigenfi.. Anno MDCXLIV.* Citēts no: Fennell, Trevor G. *The First Latvian Grammar: J.G. Rehehusen's „Manuductio ad linguam lettonicam ...“: a fac-simile text with annotated translation & commentary*. Melbourne: Latvian Tertiary Committee, 1982.
- VD = *Ta Šwehta Grahmata Jeb Deewa Šwehtais Wahrs.. Riga.. Johann Georg Wilcken.. MDC LXXXIX.*
– *Ta Pirma Mohfus Grahmata* (1Moz);
– *Ta Ohtra Mohfus Grahmata* (2Moz);
– *Ta Trešča Mohfus Grahmata* (3Moz);
– *Ta zettorta Mohfus Grahmata* (4Moz);
– *Ta peekta Mohfus Grahmata* (5Moz);
– *Ta Jofuus Grahmata* (Joz);
– *Ta Šohģu Grahmata* (Soģ);
– *Ruttes Grahmata* (Rut);
– *Ta pirma Samueļa Grahmata* (1Sam);
– *Ta ohtra Samueļa Grahmata* (2Sam);
– *Ta pirma Grahmata no teem Ķehņņeem* (1Ķēn);
– *Ta ohtra Grahmata no teem Ķehņņeem* (2Ķēn).
- VLH = *Vermehretes Lettifches Hand=Buch.. außgefertiget von Henrico Adolphi.. Mitau.. George Radetzky/ 1685.*

VLH Cat = *Der kleine Catechismus/ D. Martini Lutheri.* Mitau.. George Radetzky/ 1685.

VLH Sal = *Die Sprüche Salomonis.* Mitau.. George Radetzky/ 1685.

VLH Syr = *Das Hauß=, Zucht= vnd Lehr=Buch Jefus Syrachs.* Mitau.. George Radetzky/ 1685.

Literatūra

- Bērziņš, Ludis. 1935. *Ernsts Gliks, Darba mūžs un mūža darbs.* Rīga: Latvijas ev.-lut. baznīcas virsvalde, Spst. „Izdevējs“.
- Bērziņš, Ludis. 1939. Ernsts Gliks tulkotāja darbā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 2, 149–161.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Fennell, Trevor G. 1982. *The first Latvian grammar: J.G. Rehehusen's „Manuductio ad linguam lettonicam ...“: a facsimile text with annotated translation & commentary.* Melbourne: Latvian Tertiary Committee.
- Fennell, Trevor G. 1984. *Georg Dreszell's Gantz kurtze Anleitung Zur Lettischen Sprache: text, translation, commentary, concordance.* Melbourne: Latvian Tertiary Committee.
- Fennell, Trevor G. 1987. *The grammatical appendix to Johannes Langius' Latvian-German lexicon.* Melbourne: Latvian Tertiary Committee.
- Grabis, Rūdolfs. 1955. Pārskats par 17. gadsimta latviešu valodas gramatikām. *Valodas un literatūras institūta raksti*, V, 205–266.
- Grīse, Rasma. 1959. Rēhehūzena gramatika un pret to vērtais Einhorna raksts. *Rakstu krājums veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei.* Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 479–526.
- Karulis, Konstantīns. 1989. *Bībeles pirmais izdevums latviešu valodā. 1685–1694.* Rīga: Raiņa literatūras un mākslas vēstures muzejs.
- Lāme, Emīlija. 1933. Loģiskais princips Glūka rakstībā. *Filoloģijas materiāli.* Rīga: Ramave, 104–110.
- LVG = *Latviešu valodas gramatika.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.
- Reiters, Jānis. 1975. *Tulkojuma paraugs. 1675. gadā Rīgā iznākušo latviešu Bībeles tekstu faksimīliespiedums.* Ar B. Jēgera apceri. Daugava.
- Straubergs, Jānis. 1943. Kā noritēja Bībeles tulkošanas darbs. *Izglītības Mēnešraksts*, 9, 197–200.
- Šmits, Pēteris. 1908. Glūka Bībeles valoda. Rīga: *Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijas Rakstu krājums*, XIV, 21–100.
- Wiśnioch, Jolanta. 2015. Darbības vārdu pagātnes formu distribūcijas likumi Glikas Bībeles tulkojumā. *Baltu filoloģija*, XXIV (2), 119–141.

Jolanta Wiśnioch
 Baltu valodniecības katedra
 Humanitāro zinātņu fakultāte
 Latvijas Universitāte
 Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
 jolawisnioch@gmail.com

SUMMARY

**The Use of First and Second Person Plural
(Present and Past Tense) Endings *-am/-at* and *-ahm/-aht*
in 17th-Century Latvian Writings**

Jolanta WIŚNIOCH

In the modern Latvian literary language the orthography goes hand in hand with grammar and there are two separate endings of the indicative plural forms of the first and second person – short *-am*, *-at* (with the exception of the *ā*-stem verb forms in *-īt*, *-īnāt*) in the present tense – and long *-ām*, *-āt* for the past tense. However in the history of the Latvian written language it hasn't always been like this. The analysis of the two mentioned endings in Latvian texts of the 17th century shows, that there are two different ways to mark the ending of the plural forms of the second person – with and without *-h-* in the ending.

Accordingly, the writings of the 17th century can be divided into two groups. On the one hand the writings of G. Mancelius, M. Büchner, G. Dreszell and H. Adolphi (*Vermehrtes Lettisches Hand=Buch*, 1685), where the ending *-aht* prevails and on the other hand the works of J. G. Rehehusen, J. Langius, and those of E. Glück and H. Adolphi (*Erster Versuch Einer kurtz=verfaffeten Anleitung Zur Lettischen Sprache*, 1685) – with the ending *-at*.

In all the texts, except Glück's Bible, one particular variant of the ending *-at* or *-aht* serves as the plural second person ending indicator in both tenses – present and past.

In the Bible two systems are used – the ending *-aht* in the gospels of Matthew and Mark and the ending *-at* in John and the other books. The Gospel of Luke shows both writing systems at the same time.

All the authors use *-h-* as an indicator of the long syllable at the end of infinitive forms, but they don't use it in the case of reflexive verbs – neither in the infinitive, nor in the plural forms of the second person.

This provides further evidence that Glück followed or used the works of his predecessors and, perhaps, was influenced by the "modern" writing tradition introduced in Adolphi's grammar.